

Rams Domenech SC
ARQUEOLOGIA I TURISME

Carrer Tarragona, 36 1er 3a
43786 – BATEA
Telf. 617 866 946
ramsdomech@gmail.com
CIF: J43920610

MEMÒRIA

ACTUACIÓ

**DOCUMENTACIÓ I EXCAVACIÓ
ARQUEOLÒGICA**

TÍTOL

**NETEJA, EXCAVACIÓ I DOCU-
MENTACIÓ DE LES FONTS, POUS
I MINES A L'ENTORN DEL
PERELLÓ**

TERME MUNICIPAL

EL PERELLÓ

COMARCA

BAIX EBRE

AUTORS DE LA MEMÒRIA

JOSEP M. PÉREZ i SUÑÉ

PERE RAMS i FOLCH

DATA REDACCIÓ

25 de març de 2015

CLAU

511 K121 N537 2014 /1-11245

DOCUMENTACIÓ

**Memòria detallada
Plànols
Reportatge
fotogràfic**

NETEJA, EXCAVACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE LES FONTS, POUS I MINES A L'ENTORN DEL PERELLÓ

PROMOTOR

AJUNTAMENT DEL PERELLÓ
Carrer Lluís Companys, 2
EL PERELLÓ
43519
977490007

PERSONA RESPONSABLE

Genoveva Margalef i Valiente
Alcaldeessa

TIPUS D'INTERVENCIÓ

Intervenció terrestre

CLASSE D'ACTIVITAT

Documentació i excavació

CRONOLOGIA

Medieval - Moderna

DATES EXECUCIÓ

Del 4 al 21 d'agost de 2014

SIGNATURA

DATA

25 de març de 2015

ARQUEÒLEG DIRECTOR

Josep M. Pérez Suñé
Carrer de Ponent 15B
43786 – Batea (Terra Alta)
Telf. 617 866 946

NIF. 37269232D

MEMÒRIA ARQUEOLÒGICA DE DETALL

SUMARI

Nivell	Descripció	Pàg.
1	INTRODUCCIÓ	3
2	OBJECTE DE LA INTERVENCIÓ	4
3	MARC GEOGRÀFIC I HISTÒRIC DEL PERELLÓ	5
1	MARC GEOGRÀFIC	5
2	ANTECEDENTS HISTÒRICS	6
4	INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A LA FONT DE LA CUITORA	10
1	SITUACIÓ DE LA FONT DE LA CUITORA	10
2	RÈGIM JURÍDIC	12
3	ANTECEDENTS DE LA INTERVENCIÓ	12
4	PLANIFICACIÓ DE LA INTERVENCIÓ	13
5	NETEJA EXHAUSTIVA DE LA COBERTA VEGETAL I DELIMITACIÓ D'ESTRUCTURES A L'ENTORN DE LA FONT DE LA CUITORA	14
6	EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ENTORN DE LA FONT	18
1	Descripció de l'excavació-sondeig arqueològic	20
2	Conclusions	26
5	DOCUMENTACIÓ DE LES FONTS, POUS I MINES A L'ENTORN DEL PERELLÓ	27
1	EL CONCEPTE DE FONT, POU I MINA D'AIGUA	27
2	L'AIGUA UN ELEMENT DETERMINANT EN ELS ORIGENS DEL PERELLÓ	28
3	L'ABEURADOR	30
4	FONT DE LA PANAVERA	36
5	EL POU DEL BARRANC	37
6	EL POU	39
7	LES MINES DE DALT I DE BAIX	41
6	RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ	48
7	BIBLIOGRAFIA	49
8	LÀMINES	50

1. INTRODUCCIÓ

La present Memòria tècnica constitueix l'estudi referent als Recursos Arqueològics documentats durant la intervenció realitzada per la **NETEJA, EXCAVACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE LES FONTS, POUS I MINES A L'ENTORN DEL PERELLÓ (BAIX D'EBRE)**, motivada pel projecte de l'Ajuntament del Perelló de recuperar i adequar les diferents fonts i mines d'aigua que es troben a l'entorn del nucli urbà, per aquest motiu, el mes de juny de 2014 ha demanat a l'empresa Rams Domenech SC un pressupost per a dirigir els treballs arqueològics necessaris amb la finalitat de posar en valor els següents elements patrimonials: la font de la Cuitora, la font de la Panavera, l'Abeurador, el pou del Barranc, el Ponou i les mines de Baix i de Dalt.

En compliment de la normativa vigent i segons el procediment establert en l'article 47 i següents de la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català (DOGC núm. 1807) i en l'article 14 i següents del Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic (DOGC núm. 3594), l'execució de la intervenció arqueològica fou encarregada a l'empresa RAMS DOMENECH SC, representada en aquesta ocasió per l'arqueòleg Josep M. Pérez Suñé, qui subscriu els resultats del present document.

La Direcció General del Patrimoni Cultural autoritzà la intervenció de **NETEJA, EXCAVACIÓ I DOCUMENTACIÓ DE LES FONTS, POUS I MINES A L'ENTORN DEL PERELLÓ (BAIX D'EBRE)**, sota la direcció d'en Josep M. Pérez Suñé, en representació de l'empresa Rams Domenech SC, segons la resolució 511 K121 N537 2014/1-11245, amb data de 30 de juliol de 2014.

2. OBJECTE DE LA INTERVENCIÓ

L'Ajuntament del Perelló té previst recuperar i adequar els diversos elements estructurals que conformen el patrimoni arquitectònic del municipi relacionat amb l'aigua; concretament les fonts, pous i mines situades a l'entorn del nucli urbà, que són: la font de la Cuitora, la font de la Panavera, l'Abeurador, el pou del Barranc, el Ponou i les mines de Baix i de Dalt.

En general, l'objecte de la intervenció es circumscriu a l'eliminació de la coberta vegetal que podia emascarar les estructures, una neteja de les pedres, quan això sigui necessari, i un estudi arqueo-tipològic per tractar d'esbrinar la cronologia d'aquelles estructures arquitectòniques.

Un cas particular ha estat la font de la Cuitora, situada a prop del traçat de l'antiga Via Augusta. Degut a aquesta proximitat, tradicionalment s'ha considerat que la font podria tenir un origen romà. A fi de corroborar aquesta hipòtesi, s'ha planificat una intervenció arqueològica just a la vora de la font. També s'ha intervingut en l'Abeurador i en la canalització que porta l'aigua a l'esmentat Abeurador, mentre que en la resta d'elements (la font de la Panavera, el pou del Barranc, el Ponou i les mines de Baix i de Dalt), els nostres treballs s'han limitat a documentar-los, deixant per a un futur la intervenció en ells.

Per minimitzar els costos totals de la present intervenció, aquesta s'ha realitzat durant els mesos d'estiu de 2014, ja que l'Ajuntament disposava dels treballadors de la brigada municipal per poder realitzar les tasques manuals de neteja i excavació sota la supervisió de l'arqueòleg director.

3. MARC GEOGRÀFIC I HISTÒRIC DEL PERELLÓ

3.1. MARC GEOGRÀFIC

El terme municipal del Perelló ocupa 100,67 km² després que el 1990 se segregués del seu terme el municipi de l'Ampolla, amb el qual limita al S. A la part interior, al NW, és accidentat pels contraforts orientals de les Muntanyes de Cardó i la serra del Boix, ja que el terme arriba gairebé fins al portell de Xàquera, més a ponent del tossalet de la Pedra (753 m) i del coll de Diamà, sector que confronta amb el municipi de Rasquera, de la comarca de la Ribera d'Ebre. La façana marítima s'ha reduït molt a causa de la segregació de l'Ampolla, que ha pres una gran part de l'antic litoral municipal. Actualment la franja costanera comença a la Cala de l'Àliga, al límit amb l'Ametlla (al N) i continua vers migdia, tot passant pel Morro de Gos i lo Cap Roig, que en fa el seu límit meridional i és dividit amb l'Ampolla.

Tota la part ponentina és, doncs, accidentada; prop del cap de municipi hi ha els plans del Burgar i, més a l'W, els morrals de Cantdelgall (767 m) i de Cabrafeixet (on hi ha les notables pintures rupestres); al límit amb Tivenys, a la carena de la serra del Boix, es troben la Crenxa del Boix, la Roca Foradada i la Buinaca; més a migdia, al termenal amb Tortosa, les Calobres, la Fullola i la Cova Fumada. En aquest sector, al SW del poble, es troba el Coll de la Mola, la Portella, Borda i, ja vora la costa, les partides d'Aubareta, Forcall i lo Molar, mentre que al límit amb l'Ametlla es dreça Puig Moltó (206 m). Altres indrets del municipi són les Colladetes, les Comes, lo Parracoll, les Malladetes, los Surers, Picamoixons i Comartí. La part muntanyosa és formada per calcàries del Cretaci, amb abundància de fòssils. Hi ha 1181 ha del terme municipal incloses al PEIN de les Serres de Cardó-el Boix.

A la part accidentada del terme es formen diversos petits torrents i barrancades que desguassen, bé directament a la mar o bé a d'altres barrancs majors, com el torrent de la Fullola. La vegetació és la mateixa de la garriga tortosina: romaní, timó, espígol, fonoll, argelaga, mata, etc.

El poble del Perelló (142 m d'altitud) és situat en un pla voltat de muntanyes. Hi passa l'antiga carretera de Barcelona a València. Entre els carrers principals hom pot esmentar el de l'Hospital, del Dr. Zonademer, el del Pont, el carrer Major i el Carrer Ample, i la plaça Nova, o de la Peixateria, i la del Forn, a més de la de l'Església. Modernament, hom ha donat el nom de Trajacàpita a un carrer i el del President Macià i del President Companys a dos més.

L'església parroquial és dedicada a l'Assumpció de la Mare de Déu. Se sap que ja existia el 1635, bé que l'edifici que ens ha pervingut és força més tardà, d'un neoclàssic diluït i restaurat al segle XX (quan foren esborrades per l'estuc les pintures de parets i sostre). La població, que al segle XVI sofrí atacs de pirates i corsaris i fou presa en la guerra dels Segadors (1640), sembla que adquirí una gran vitalitat en temps de Carles III; en la darrera guerra civil fou destruïda per l'aviació. D'aquí que la majoria d'edificis siguin del segle XX. Tot i així, es conserva l'antic Forn de Pa, posteriorment restaurat. Altres edificis destacats són el Pont Trencat, el Molí de Vent, la Casa dels Català i la del Bou.

Figura 1. Situació del Perelló (ICC)

3.2. ANTECEDENTS HISTÒRICS

Dins el terme del Perelló es localitzen una sèrie de jaciments arqueològics de notable interès que documenten una ocupació humana des del paleolític superior. D'aquest període data l'assentament humà testimoniats a la cova de la Mallada, ara per ara, el més antic de les terres de l'Ebre. La cavitat, que durant molts anys ha estat utilitzada com a pleta per al bestiar —d'aquí el seu nom—, és situada a les Muntanyes de Cardó, al barranc de les Nines, que va a parar al començament del pla del Bugar. Indret certament estratègic (fins i tot en un abric a pocs metres brollava fins no fa gaire una font), la cova de la Mallada fou excavada per Salvador Vilaseca, que en publicà els resultats (1956); les seves indústries han estat objecte de noves revisions per diversos autors (Forteza, Laplace, Genera) i d'una nova excavació (Ferré).

Prop de la cova de la Mallada, gairebé al cim de l'anomenat morral de Cabrafeixet, hi ha la balma de Cabrafeixet, que conté pintures rupestres d'estil típic dels pintors de les serres. S'hi conserven tres conjunts pictòrics d'una gran qualitat tècnica i artística i de caràcter naturalista. S'hi feren servir un roig argilós i tintes planes. Les figures més ben conservades corresponen a la representació d'un caçador amb tres sagetes penjant del braç dret i d'una cabra sencera, entre d'altres imatges de cabres i cérvols.

D'una fase molt avançada de l'art esquemàtic, corresponent a diverses etapes de l'edat dels metalls, eren les pintures de la cova de les Calobres, cavitat situada a la serra del Boix, sobre el barranc de les Calobres, i formada en part pel despreniment de grans blocs d'un dels darrers estreps de la serra de Cardó. Prop de l'entrada de la cova i a uns 3 m d'alçada, les pintures eren recobertes d'una capa estalagmítica que en dificultà l'aixecament de calcs. Hi havia un conjunt de signes, alguns dels quals potser representacions humanes, dibuixats en un roig molt viu i traços senzills. Aquests van desaparèixer.

D'època romana i del temps d'August es trobaren vestigis a la partida de les Sorts, cruïlla de camins amb fonts a la vora; els materials són al Museu del Perelló. També d'època romana són els ceps d'àncora (un dels quals amb la inscripció G. IVL. CAMPESTER F.) trobats al fons de la mar, davant del Cap Roig. Altres troballes soltes, com unes destrals de pedra trobades al Burgar i a la Replanada, tenen un interès més limitat pel fet d'estar mancades de context.

Tradicionalment, en la historiografia moderna s'ha anat repetint que el Perelló podria tractar-se de la *Cartago Vetus* que es trobava entre les poblacions de Tortosa i l'Hospitalet de l'Infant, però és més probable que es tracti de l'antiga estació Tria Capita dels itineraris romans. Un dels vasos de Vicarel·lo la situa a 17 milles de Dertosa i a 25 de *Sub Saltu* (que se sol identificar amb el Coll de Balaguer). També apareix en els itineraris d'Antonini.

De fet, tot i que el lloc era habitat en època romana (a les Sorts, prop de la cruïlla de la carretera de Tivissa amb unes altres que vénen de la costa, s'ha trobat un jaciment arqueològic romà, de l'època d'August) i que a l'edat mitjana hi passava el camí de València (posterior carretera estatal), la susdita identificació de Tri Capita amb el Perelló no ha estat corroborada per la documentació. La més antiga que hom posseeix que parla del lloc, l'anomena la Font del Perelló, i això s'esdevé a la fi del segle XIII.

La conquesta de les terres del Baix Ebre s'esdevingué a mitjan segle XII, en temps de Ramon Berenguer IV. Segons la carta de poblament que aquest monarca atorgà a Tortosa el 1149, el Perelló, que no s'hi menciona, restava dins l'ampli terme que s'assignava a la ciutat, que anava des del Coll de Balaguer fins a Uldecona. A la fi del segle XIII, Jaume II encarregà al batlle de Tortosa, Bernat de Llabià, la població del lloc de la Font del Perelló. En la mateixa data (18 de novembre de 1294), el monarca designà Ramon de Banyeres, batlle vitalici del nou lloc i ordenà als nous habitants que per tal el tinguessin; a més, li atorgava llicència per a construir i explotar amb caràcter d'exclusiva i a cens del rei, un forn en el lloc, en el qual ordenava de fer una població, a l'heretat que li assignés Bernat de Llabià. Aquest personatge, el 16 de desembre de 1294, per manament reial atorgà franqueses a un grup de 84 pobladors perquè habitessin lliurement el lloc anomenat la Font del Perelló i la pobla de la Font del Perelló.

Els nous pobladors s'havien de regir segons els Costums de Tortosa. El terme de la Font del Perelló anava des del coll de Balaguer fins al torrent de la Fullola i des del terme de Tivissa a la mar. Al cap de pocs anys, la reina Blanca de Nàpols, muller de Jaume II, hi fundà un hospital per a vianants (1308). És probable que aquest hospital o hostatgeria fos el mateix que Carles III cedí al poble per dotar l'escola de nois.

Al llarg dels segles XIV-XVI es produïren diversos litigis entre els termes de Tortosa, Tivissa i el Perelló, per qüestions de límits, de drets de pastures, etc, per la qual cosa la municipalitat de Tortosa promulgà diverses ordinacions per al Perelló, que era carrer de Tortosa. Finalment, entrat el segle XIX, el Perelló aconseguí d'independitzar-se'n. Les muralles de la població es renovaren, almenys parcialment, el 1585 (a mitjan segle XIX Madoz parla de *un antiguo y derruido muro*).

Durant la guerra dels Segadors (1640), el poble fou assetjat pels castellans, primer sota les ordres de Vandestraten i posteriorment per les tropes del marquès de Los Vélez, que pogué entrar al poble emmurallat, que fou saquejat i incendiat; alguns perellonencs foren penjats al coll de les Forques. Al segle XIX els carlins cremaren la documentació del municipi, però no la de la parròquia.